

Krankzinnig en rijk in de duinzoom

HENK WIJKHUISEN

Op de grens van duin en achterland is het goed wonen. Je houdt droge voeten op een strandwal. De stad is ver genoeg en toch dichtbij om wel de lusten, maar niet de lasten te hebben. En er is ruimte, natuur en frisse lucht.

De enige voorwaarde is dat je wel bemiddeld moet zijn, want voor armlastigen is geen plaats. Dat gold al in de Gouden Eeuw en wie momenteel van Den Haag via Wassenaar en Aerdenhout naar Castricum en Bergen rijdt, constateert veel villa's en Volvo's.

Met de aanleg van landgoederen en de bouw van villaparken is veel duin vergraven. Dat waren enorme ingrepen, die het aanzien in de duinzoom voorgoed hebben bepaald. We hebben de buitenplaatsen en villaparken geaccepteerd als een vanzelfsprekend onderdeel van de duinzoom. Het spit- en graafwerk dat verricht is om de buitenplaatsen te realiseren zou nu niet meer denkbaar zijn. Ook een grootschalige aanleg van villawijken en -parken is ondenkbaar.

Pruiken en Romantiek

Het is begonnen met buxushaagjes en sterrebossen. Strijkjes met Bach en Telemann klonken in barokke lusthoven. De strakke geometrie en symmetrie van de baroktuin ging over in de afwisselende rococostijl, die nog dicht tegen de baroktuin aanligt. Grote veranderingen vonden halverwege de achttiende eeuw plaats met de introductie van de Engelse landschapsstijl. Weg met de symmetrie en leve de kronkels. Het buiten moest een natuurlijk aanzien hebben. Kronkelende beken doorsneden een golvend landschap met vijverpartijen en weiden met vee. Tal van bijzondere elementen verzeiden, zoals hermitages en pittoreske tuinhuisjes. En het landhuis

werd verbouwd in een eigentijdse vorm. Het piano-klavier verdrong de klavercimbel en de pruikentijd. Het resultaat is dat in de Hollandse duinzoom fraaie buitenplaatsen bewaard zijn gebleven, met elementen uit de verschillende stijlperiodes.

Bezit baart zorgen

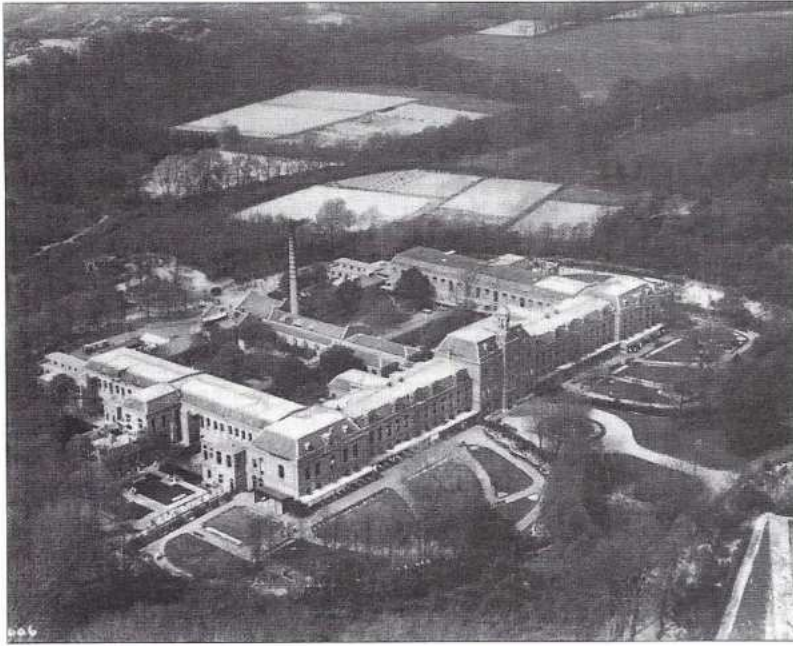
Wie omgewaaide bomen laat liggen in een zichttas of de boomgaard niet meer snoeit, kan klachten van bezoekers verwachten. De landgoederen worden door veel bezoekers beleefd als het equivalent van de aangeharkte border in de achtertuin. De aanwezige bouwwerken op het landgoed vormen een ander probleem voor de beheerder. De kosten van onderhoud en renovatie zijn torenhoog en nauwelijks op te brengen binnen het budget. De gebouwen verpauperen en de oplossing wordt gezocht in een passende bestemming. Hoe dit hopeloos mis kan gaan is uitvoerig beschreven in DUIN 96:4, waarin het landgoed Elswout werd beschreven als voorbeeld hoe het niet moet. Maar zelfs als een landgoed wettelijk beschermd is ingevolge de Natuurbeschermingswet, zoals de Horsten bij Wassenaar, blijkt het mogelijk om illegaal een landhuis neer te zetten. Maar dan moet je wel een prinses zijn, want gewone stervelingen krijgen dat niet gedaan. Ook de landgoederen in particulier bezit zijn soms reden tot grijze haren. Een pregnant voorbeeld is Lindeneuvel in Overveen (gemeente Bloemendaal). De eigenaar lijkt aan te sturen op het bouwrijp maken van het landgoed door tal van illegale activiteiten. De gemeente legt hem geen strobreed in de weg. Veel particulieren brengen de hoge kosten voor het onderhoud niet meer op en verkopen vervolgens een deel van het landgoed aan projectontwikkelaars. Het gevolg is een grotere verdichting met villa's, waardoor de oude structuren van de landgoederen en villaparken verloren gaan. Uiteraard moet het gemeentebestuur meewerken om bouw kavels mogelijk te maken. Bloemendaal met haar talloze fraaie villaparken en landgoederen gaat daar buitengewoon nonchalant mee om. Het kan gelukkig ook anders, zoals in Wassenaar.

Weg uit de stinkende stad

De landgoederen zijn vooral in de zeventiende en achttiende eeuw aangelegd door puissant rijke adel en patriciërs. De komst van villaparken hing vooral samen met de opkomende industrialisatie en urbanisatie aan het eind van de negentiende eeuw. De steden werden steeds smeriger en voller. Onder invloed van de Romantiek werd de natuur geïdealiseerd en er bestond een sterke preoccupatie met een gezonde omgeving met frisse lucht. Ingrediënten die de blik naar buiten richtte. Industrialisatie betekende economische groei. Een nieuwe groep welgestelden zocht ruimte en vond die in de duinzoom, waar bovendien de grondprijzen nog laag waren. Bij de ontwikkeling van villaparken was de aanwe-

Het villapark "Duin en Daal" bij Bloemendaal omstreeks het begin van de jaren dertig (Collectie: Rijksarchief in Noord-Holland).

Het "nieuwe" deel van het Provinciaal Ziekenhuis te Santpoort, ergens in het begin van de jaren dertig. Dit gebouw, waar onder meer de afdeling "Beemsterland" was gehuisvest, is in de jaren tachtig vervangen door nieuwbouw. Alleen het torentje staat nog als eenzame herinnering op het terrein (Collectie: Rijksarchief in Noord-Holland).

zigheid van een goede verbinding met het achterland belangrijk. Trein en tram hadden inmiddels hun intrede gedaan. Eind negentiende eeuw liep langs de Hollandse duinzoom een spoorweg met oostwaartse vertakkingen naar Amsterdam en Utrecht. Bij elk villapark was wel een stationnetje in de buurt. Reizen per trein was tot de eerste helft van de twintigste eeuw nog een kostbare aangelegenheid. Je kon dus met een gerust hart de trein nemen, zonder als minvermogene te worden nagewezen. Vooral rond Den Haag en bij Haarlem verzeen villaparken. Namen als Zocher en Springer zijn hier blijvend aan verbonden. Verder noordwaarts is vooral Bergen tot ontwikkeling gekomen. Ruim opgezette parken, waarin de Engelse landschapstijl

Het karakteristieke poortgebouw van het landgoed Elswout bij Overveen, omgeven door eeuwenoude beuken (foto: Peter Melman).

duidelijk aanwezig was. Kronkelende wegen liepen door een pastoraal landschap met schitterende landhuizen. De percelen waren ruim opgezet met kavels van 7500 m² of meer. Vooral na de Eerste Wereldoorlog werd echter veel verkaveld. De vraag naar villa's steeg en de grondprijzen volgden. Het was daarom aantrekkelijk een deel van de grond te verkopen, met als gevolg dat het karakter van het villapark werd aangetast.

Gestoord in de duinzoom

Als je niet rijk was, kon je altijd nog via de Krankzinnigenwet de stad ontvluchten. In de negentiende eeuw overheerste het idee dat de rust van het buitenleven kon bijdragen aan geestelijk herstel. Het credo was rust, reinheid en regelmaat. In Heiloo, Castricum, Santpoort, Vogelenzang, Noordwijkerhout, Oegstgeest en bij Den Haag verzeen enorme gestichten in de lommerrijke duinzoom. Sommige inrichtingen waren vrijwel autarkisch, zoals Meerenberg bij Santpoort. Een geïsoleerd ministaatje naast het hoogste duin van Nederland.

Over de ligging van de dolhuizen was goed nagedacht. Ze waren goed bereikbaar per spoor voor de idioten en schizofrenen.

Gestichten verzeen vaak op voormalige landgoederen. Wie goed oplet ziet nog wat oude structuren en soms oude gebouwen uit het verleden. De aanwezigheid van een gekkenhuis was voldoende om de omgeving te vrijwaren van al te dierste stedelijke uitbreidingen. Helaas voor de duinzoom gaan echter steeds meer inrichtingen terug naar de stad. Het gevolg is leegstand, afbraak en natuurlijk de onvermijdelijke ontwikkelingsplannen.

In Castricum is reeds een paviljoen verbouwd, waarbij het omliggende bos illegaal is gekapt. Ook het terrein van het voormalig Provinciaal Ziekenhuis te Santpoort staat een somber lot te wachten: woningbouw.

Een krankzinnigengesticht in de duinzoom was toch zo gek nog niet!

Lastige boeren en buitenlui

Het schort nogal eens aan een waterdichte planologische bescherming. Maar het schort vooral aan de lokale politieke wil om te consolideren. Er kan altijd nog wel een villaatje bij, waardoor de duinzoom sluipenderwijs verkaveld. Behoud van de duinzoom behoort een bovengemeentelijke taak te zijn. De inzet van de Natuurbeschermingswet is daarom noodzakelijk voor alle landgoederen en villaparken. De beschermende status die deze wet biedt heeft haar nut bewezen. Vooral grote particuliere eigenaren hebben echter geen trek in overheidsbemoeienis. En de Minister van Natuurbeheer is daar gevoelig voor, want draagvlak van boeren en buitenlui is het credo. Burgers tellen bij draagvlak zelden mee! Boeren des te meer en die zijn er volop in de duinzoom. Ook in de open ruimtes tussen duin en stad, vaak niet breder dan enkele honderden meters. Juist deze gebieden groeien langzaam dicht met allerlei ongewenste ontwikkelingen zoals kassen, opslag, paardenbakken etc. Deze openheid leent zich prima voor het ontwikkelen van nieuwe landgoederen. Veel natuur met een bescheiden architectonisch hoogstandje, dat als financiële drager voor het natuurbeheer kan dienen. En dan geen landhuis voor buitenlui, maar betaalbare appartementen voor burgers.